

МИТАР ПЕШИКАН

ЗНАЧАЈ ОНОМАСТИЧКИХ СВЈЕДОЧАНСТАВА ЗА РАЗУМИ- ЛЕВАЊЕ СТАРИЈЕ ИСТОРИЈЕ ЦРНЕ ГОРЕ

Једна општа и свестрана оцјена историографских извора, којима је посвећен овај научни скуп, била би врло непотпуна ако би из свог видокруга испустила ономастичка, именословна свједочанства. Та су свједочанства врло разнолика, али их ипак начелно можемо сврстати у двије ризнице.

У једну спада оно што је сачувало народно памћење, предавање с кољена на кољено, највише у облику давно насталих земљописних имена. Она чине један богати, спонтано настали летопис, урезан у народно памћење, у коме је свако доба још од давних, предсловенских времена остављало на нашем простору своје записе. Кад год успјешно и тачно одгонетнемо те записе, они нам открију понеки каменчић у историјском мозаику и помогну да наша општа слика историјске прошлости буде у нечему потпунија и изоштренија. Особеност је црногорске средине да се памти и доста минуле антропонимије, људских (углавном мушких) имена, јер се породичне лозе памте и много покољења уназад, а можемо поуздано вјеровати да се за XIX и XVIII вијек тачно преносе имена која су људи реално носили, макар то често и не била крштена имена.

Другу пак ризницу чине давно записана именословна свједочанства, документи пуни имена, земљописних и људских. Обје се ризнице међусобно допуњују, слично као што се наше књижевно наслеђе састоји од упамћених усмених и старих записаних састава и умотворина. Мањкавост је ове друге, записане именословне ризнице што су њени споменици само дјелимично сачувани; али ако су се неком срећом сачували, дају много систематичније, цјеловитије и одређеније податке него разнородни именослов одржан до новог доба у народном памћењу. Зато ћемо се у овом прилогу, чија је намјена само да илуструје

значај и рјечитост именованих историјских свједочанстава, прво осврнути на очуване писмене ризнице.

1.

Три најсадржајнија ономастичка споменика из доба немањихке државе — Бањска, Светоарханђелска и далеко најбогатија Дечанска хрисовуља — дијелом свога садржаја допиру до предјела данашњег црногорског Полимља или пак до историјске Зете, до побережја Скадарског језера. Ти су споменици већ давно познати, али је донедавно било подоста непрецизности и заблуда у погледу смјештаја и простирања у њима пописаних мјеста и предјела, а од тога је трпјела и информативна употребљивост њихове грађе.

Вјероватно смо са тла данашње Црне Горе имали један невелики узорак личних имена још прије ове три хрисовуље, из средине XIII вијека, кад је у повељи краља Уроша бјелополском манастиру св. Петра и Павла пописано четрдесетак манастирских Влаха. Већ је тај први узорак посвједочио да се изменило некадашње изворно етичко и језичко значење имена *Власи*, да њихове групе унутар српског простора нијесу више биле никакве инојезичке оазе, него су се њихови катунски приливом људи и утицајем српске околине, били претворили из етнојезичких оаза у етнографско-социјалне сточарске заједнице. Да није тај процес био далеко одмакао, не би међу полимским Власима могло бити такве потпуне превласти типичних словенских и старосрпских имена каква су четири *Драгослава*, три *Негослава*, *Бољеслав*, *Братислав*, *Доброслав*, *Дедослав*, *Првослав*, *Предислав*, *Радослав*, *Станислав*, *Толислав*, *Хранислав*, *Велимир*, *Радомир*, *Доброгост*, *Милгост*, *Доброхна*, *Мирохна*, *Будоје*, *Радоје*, *Техоје* итд.

Исти ће карактер влашких имена касније потврдити и попис бањског катуна *Смудирог*а, уврх Полимља (сад предео у Албанији западно од Гусиња), а убрзо затим доћи ће и богата свједочанства Дечанских хрисовуља, с пописима људи (не више номиналних Влаха) узводно и јужно од Андријевице, као и села *Јабучно* западно од Бијелог Поља. Сва су та свједочанства сагласно потврдила словенски (тј. српски) етнојезички карактер Полимља, у коме није било арбанаских насеобина.

У светоарханђелску хрисовуљу уписан је на источном побережју Скадарског језера *Купелник* (сад *Коплик*) и његове међе. Имена људи најжалост нијесу уписана, али по каснијем млетачком катастру из 1416. године видимо да је управо ту, око *Купелника*, била српска оаза. Нешто сјеверније од те оазе Дечанске хрисовуље засвједочиле су нам и два староарбанаска именована узорка, катун *Тузи* и село *Кушево*. И ти су узорци значајни, не само за албанистику, и не само као кључ за разазнавање староарбанаског и старосрпског ономастикона, него као

свједочанство међујезичких утицаја, језичких и културолошких интерференција. Налазимо, на примјер, познато арбанаско родовско име *Kryethi* преведено као *Свиноглав*; сва је прилика да су и назив *Горска* (познат одраније) и касније *Малесија* у ствари исто име, само у два језичка руха.

2.

Ти старији извори, ипак, дају тек парцијална свједочанства, само мјестимично довољно подробна, а тек турски пописи из XV и XVI вијека откривају цјеловиту демографску слику, подробно од села до села, све од солунског, зетског и далматинског приморја до Будимпеште и још даље од ње. Ти се фундаментални извори систематскије предочавају научној јавности и уводе у научни апарат тек у посљедње двије деценије, али их је још увијек много мање објављених него необјављених.

Ипак се према ономе што је објављено и према појединим пописима испитаним у факсимилу могла сагледати словенско-арбанаска етнојезичка граница у XV—XVI вијеку континуирано од зетског приморја до околине Дебра на западу Македоније, а пописи пречанских крајева из друге половине XVI вијека открили су и српско-мађарску етнојезичку границу на сјеверу Бачке, око Сегедина и Баје. Ово и јест вјероватно најважније свједочанство које су нам сачували турски пописи, јер без њих о том фундаменталном историјском питању, о границама нашег етничког простора почетком турскога доба, имали бисмо само приближне и хипотетичне представе. Већ сам имао прилике да јавно предочим те налазе, па их овдје нећу понављати.¹

3.

Такође су веома значајна и индикативна свједочанства турских пописа о унутрашњој регионализацији црногорског простора, тим више што знамо колико је за црногорски историјски живот био важан племенски мозаик, издијеленост на племенске и натплеменске заједнице. Тиме су у знатној мјери биле условљене многе стране народног живота, па и карактеристични црногорски дијалекатски мозаик. Турска административна подјела, засвједочена у катастарским пописима, врло добро предочава раније стање те наше регионализације. То не значи да су је

¹ Српско-арбанашку етнојезичку границу истраживао сам у монографијама *Зетско-хумско-рашка имена на почетку турскога доба и Стара имена из доњег Подримља*, Ономастолошки прилози III—V и VII (изд. САНУ, Београд). Оцјену етничких прилика у XV македонско-албанском сектору објавио сам у зборнику МАНУ (*Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото* (1988, Скопље), 277—288. Стању у Војводини у другој половини XVI вијека посвећен је мој реферат поднесен 1990. на научном скупу поводом 300-годишњице сеобе (у организацији САНУ и Матице српске), што ће бити објављено у посебном зборнику.

створиле турске власти, јер су Турци у највећој мјери преузимали појмове регија и заједница уобличене већ у српском средњовјековном периоду.

Из пописа видимо прије свега шта се на истеку црнојевићког доба сматрало и називало Црном Гором: то је био простор од ријеке Зете и Мораче до подгорја Ловћена према Будви, који је укључивао Пјешивце на сјеверу и Црмницу на југу.

Из пописа 1521. и 1523. године, које су објавили Б. Ђурђев и Л. Хаџиосмановић, као и из необјављеног пописа 1570. године, који је снимио Ђурђев и чију сам копију добио од Цетињског архива, видимо да је позната нахијска и племенска структура Старе Црне Горе већ углавном била оцртана. Године 1570, као и 1523. (а уз неке мање разлике и 1521.), нахије *Црница* (*Црмница*) и *Ријека* сличне су као и у наше доба, само што је Ријека без Косијера. Нахија *Грбавци* углавном је била на простору тада још не сасвим оформљене и географски заокружене Љешанске нахије, с тим што силази до Малог блата и Мораче, а на сјеверу се у њу укључују и *Комани* (с подручјем ужим од каснијег). Даље долази нахија *Жупа*, очигледно продужење средњовјековне феудалне жупе, највише на простору Љешкопоља, али с неким селима и у Љешанској нахији, на прескок с нахијом Грбавци. Десно порјечје Зете, с дјеловима каснијег Љешкопоља (село *Вранићи*), *Комана* (*Балочани*, *Лужница*), *Загарача* (*Једноши*) и *Озринића* (*Загрета*) захватала је нахија *Малоншићи* (у ствари некадашње племе), а даље ка сјеверу нахија *Пјешивци* (Пјешивци), с подручјем које знамо и касније. Коначно, просторно највећа нахија *Цетиње* (потоња Катунска нахија) захватала је у приморју *Махине* (Маине), *Поборе* и *Брајиће*, а припадали су јој и *Косијери*. У сјеверозападном њеном дијелу биле су оформљене племенске јединице *Његуши*, *Тјеклићи* (Теклићи), *Бјелице*, *Цуце* и *Озри(х)нићи* (уписано и напоредно име *Кчево*). Његуши и Тјеклићи подударају се с данашњим предјелом, у Бјелице тада нијесу спадали *Томићи* и *Микулићи*, а данашње подручје Цуца тада је још било подијељено између Цуца и Рићана; изненађује малобројност Озринића (мање од 40 кућа, тако у сва три пописа), а *Загарач* је тек уписан као селиште и још не представља племенску јединицу.

Знатно непрецизнија су свједочанства турског пописа Херцеговине из 1477. г. о територијалној подјели и простирању нахија у сјеверозападном, тада херцеговачком дијелу данашње Црне Горе. Ипак су се и тамо, на основу Аличићевог издања споменика и допунске идентификације побиљежених мјеста, могле добити приближне представе о нахијама и њиховом простирању,² али ће се то поузданије моћи сагледати и оцијенити тек кад се испитају каснији, још необјављени пописи. Засад је из

² В. поближе у Гласнику Одјељења умјетности ЦАНУ, 8 (1988), 50 --56.

једног тефтера с краја XV или почетка XVI вијека испитан само одломак у коме је пописана нахија Риђани.³ Ту видимо да су свједочанства много подробнија и индикативнија него у првом попису: јасно се оцртава простирање племенске територије Риђана од Нудола до Кусида надомак Никшића, а број пописаних људи увећан је више него десетоструко; то свакако више свједочи о непотпуности првог пописа него о промјенама које су се могле збити за двије-три деценије.

У сваком случају, биће од научног интереса да се проучи и утврди историјска регионализација и њене мијене, колико год буду омогућили сачувани извори.

4.

Стари пописи помажу нам и у разумијевању историјске и очуване топономије, нарочито ојконимије, тј. имена људских насеља и станишта. Велики је број имена која и данас истовремено значе и мјесто или предео и људе у њему, нпр. *Његуши*, *Озринићи*, *Бјелице*, *Комани*, а тога је у прошлости било још и више. У црногорској топономији нарочито је висок удио имена на —*ићи*, па ћемо се на њима мало више задржати.

Првобитно значење имена на —*ић* било је очинство, и изводила су се од очевог имена, каткад и од занимања или звања (*Поповић*, *Ковачевић*, *Кнежевић*, првобитно у значењу син попа, ковача, кнеза), или пак од каквог очевог надимка. То значење именована по оцу облици на —*ић* задржали су све до нашега доба у неким црногорским предјелима (*Озринићи*, *Загарач*). У том значењу облик на —*ић* није презиме, а значење презимена добија тек кад се примијени даље или шире од покољења синова.

Познато је да на српском етничком простору у средњем вијеку систем презимена још није био развијен. Лично име је по потреби допуњавано најчешће очевим именом, а само изријетка неком маркацијом која је имала улогу сличну презимену (нпр. *Богоје Цеџун* у Дечанској хрисовуљи). У Црној Гори презимена су изгледа настала прије него по другим дјеловима српског простора. Разлози томе су двојаки, унутрашњи и спољашњи. Унутрашњи су у томе што је у Црној Гори братство давно постало битна друштвена јединица, па припадност њему није била само податак о биолошком, крвном сродству, него и о чланству, припадности тим основним јединицама, које су се даље груписале у племенске. Отуда и потреба да та основна јединица има своје име, које се најчешће изводило од имена заједничког претка.

Спољашњи пак подстицај давале су сусједне средине у којима је систем презимена био развијен већ у средњем вијеку. С једне стране, ту је био утицај приморских градова, прије свега

³ Објавиће се (у коауторству Душанке Бојанић и мом) у зборнику посвећеном академику Междеду Беговићу (изд. САНУ).

Котора. Узима се да су нека црногорска презимена настала у наслону на градска, некад и као њихов превод; претпоставља се, на примјер, истовјетност которских презимена *Драго* (од *Draso*) и *Профета* са *Змајевић* и *Пророковић*.

Други извор спољног утицаја био је источно и сјевероисточно од Скадарског језера, гдје су се племенске и завичајне маркације рано почеле употребљавати и у функцији презимена, нарочито код расељених племеника. Овога је било не само код Арбанаса, него и код тамошњих Срба. Тако је већ у Дечанској хрисовуљи, поред низа арбанаских племенских приимака у функцији презимена, забиљежен и приимак *Гркиња*. Тај приимак, у облику *Гркиња* или *Гркињић*, налазимо и касније, у млетачком и турском попису пријезерског предјела, а по личним именима људи који носе то презиме видимо да није било арбанаско, него словенско, српско (*Радич*, *Богдан*, *Новак*, *Стјепан*, *Никац*). Исто можемо рећи и за неке друге приимке из млетачког пописа, нпр. *Bethcassa* (два *Богдана* и *Радослав*), *Romestina* (*Драго*, *Новак* и *Радослав*).

Обичај употребе завичајних маркација у служби презимена примијењен је 1523. године и на неке црногорске досељенике сјеверно од Скадарског језера, који се уписују као *Бошко Комац*, *Божидар Додош*, *Павлица Цуца*, *Стјепан Љешњан*, *Радич Друшић* итд., а 1485. године у Кадаруну су записани *Ђура* и *Ненко* (или *Петко*) *Црногора*, што можемо разумјети као Црногорац, тј. досељеник из Црне Горе.

5.

Патроними на —*ић* једва да се јављају у ово доба као презимена, тј. примијењени не на синове него на даље потомке. Документовано је ипак презиме *Црнојевић* већ у XV вијеку; нпр. *Ђураћ*, којему је Црноје морао бити даљи предак, записује се у штампаном псалтиру као *Црнојевић*. С друге стране, као називи насебина патроними на —*ићи* сасвим су обични у доба првих турских пописа. Понекад истовремено имају функцију очинства у главарској породици и назива насебине односно сеоске заједнице. Тако у насебини *Градисаљићи* 1485 (источно од Скадарског језера) прва тројица уписаних били су заиста „Градисаљићи“, тј. синови *Градис(л)ава*, јер су уписани као *Милош*, *Младен* и *Иван Градисаљ* („Градисаљ“ је присвојни придјев, истозначан са „Градисављев“), док даљи уписани имају другачија очинства.

У неким случајевима у прилици смо да уочимо вријеме кад се очинства на —*ићи* претварају у имена насеља:

— У селу *Оливеровићи* у нахији Жупа двојица уписаних 1521. године заиста су *Оливеровићи* (синови *Оливера*): *Радич Оливер* и *Радосав Оливер* (очигледно је у питању властеоска породица, јер се обојици додаје звање „муселем“, тј. кнез или сл.).

Међутим, 1523. и 1570. године синова Оливерових више нема међу пописанима, али се насеобина и даље зове Оливеровићи.

— У Поборима 1521. у насеобини *Остојићи* прва четворица су заиста синови Остојини, док 1570. синова Остојиних више нема, али се насеље и даље зове Остојићи.

У Брајићима 1521. видимо по коме је названа махала *Угљешки*: први уписани је *Стјепан Радосав*, а други (ваљда његов отац) *Радосав Угљеша* (= Угљешин син). Име насеља одржало се не само до наредних пописа, него и све до данас.

Аналогне примјере засвједоченог рађања топонима налазимо и на рашким просторима, само је суфикс —ци а не —ићи. Метохијски катуни *Тудоричевци* и *Ратишевци*, данас мјеста Туричевац и Ратиш, пописани су у Дечанској хрисовуљи кад је челник *Тудориц* још био жив, а *Ратиш* се спомиње као дјед уписаних; слично томе, у Душановој повељи пописани су Власи *Псодерци*, данас Содерце код Врања, за живота Псодерова сина. — Да се име заједнице и њеног станишта могло изводити од имена главарске породице, видимо и у Поборима под Ловћеном, гдје првоуписани и 1521. и 1523. године носи приимак *Побор*.

По традиционалним представама у црногорским племенима и племенским органцима, кад год у основи свог племенског имена разазнају име неког човјека, припадници тих заједница сматрају га родоначелником, заједничким претком, а то се вјеровање донекле пренијело и у стручну литературу. По том схватању нпр. *Васојевићи*, *Бјелопавлићи* и *Озричићи* у основи су потомци *Васоја*, *Бијелога Павла*, *Озра* (основаније би било *Озрихне*). Међутим, малочас наведени примјери претварања имена главара (челника или властелина) у име заједнице и њеног станишта наводе на опрез према оваквом тумачењу. Може се претпоставити да међу многобројним именима на —ићи (у попису Црне Горе 1521. има их око осамдесет) има подоста таквих којима је име потекло не од заједничког претка него од поглавара или властелина у феудалном систему, или од родоначелника само једног рода у тој заједници; а једном настало и стабилизовано име одржаће се и ако се затре или расели потомство онога по коме је названа заједница и насеље.

*

Овдје је дато само неколико илустрација значаја и рјечности ономастичких свједочанстава за свестрано освјетљавање историје Црне Горе, њенога простора и живља који га је насе-

љавао. Пред ономастичким истраживањима црногорског наслеђа стоје још многи задаци. Треба пописати и обрадити сву топонимију, и очувану до данас и засвједочену у старим изворима. Треба објелоданити још необјављене старе ономастичке споменике и њихову грађу. И старија црногорска презимена, њихово извориште и расијавање, захвалан су предмет истраживања и обраде. Пред етимолошком науком остаје трајан задатак да што дубље и поузданије проникне у земљописна имена загонетног поријекла и структуре, као и да критички оцијени разнолике етимолошке и псеудоетимолошке претпоставке.

За ономастику као грану лингвистике све је то од несумњивог интереса, а биће од значаја и за друге научне дисциплине, међу њима свакако и за историографију.

Mitar Pešikan

THE IMPORTANCE OF ONOMASTIC TESTIMONIES FOR OLDER MONTENEGRIN HISTORY UNDERSTANDING

Summary

Onomastic material saves a lot of testimonies, important for the history of Montenegro. The old onomastic testimonies, first of all official documents with a gold seal published in monasteries and Turkish cadastral registers, are of great significance for establishing old ethnolinguistic borders and population structure, for clarifying problems and character of Vlach in Old Serbian State, for establishing a historical regionalization, for clarifying the history of settlements and genesis of their names. It's necessary to continue with publishing onomastic testimonies, first of all, Turkish cadastrals, as well as versatile treatment of onomastic material.